

KOVÁCS SZABOLCS

Bányai László és az impériumváltás értelmezése

Bevezető

Bányai László a 20. századi romániai magyar baloldali mozgalmak egyik kulcsfontosságú szereplője. A két világháború közötti időszakban és a második világháború alatt – illegális kommunistaként és a MADOSZ¹ főtitkáraként – másodvonalbeli politikusnak számított. 1944 őszén lett kulcsfontosságú szereplője a romániai magyarság szocialista integrációjának, és az 1950-es évek végéig meghatározó politikus maradt. 1944–1952 között rövid megszakítással a Magyar Népi Szövetség² egyik alelnöke volt, 1950–1952, majd 1956–1959 között a nemzetiségi oktatással foglalkozó oktatásügyi miniszterhelyettségé, 1952–1956 között pedig az ország egyik magyar tanítási nyelvű egyetemének, a Bolyai Egyetemnek a rektorává nevezték ki. Bár pályája során sohasem került nyílt ellentétbe a Román Kommunista Párt (RKP) hivatalos vonalával, 1959-ben, a magyar oktatási intézményhálózat fokozatos elsorvasztásával ő is kegyvesztett lett. Előbb a történettudományi intézet³ alelnöke lett, majd a bukaresti C. I. Parhon Egyetem történelem karán óraadó tanárként dolgozott. Visszavonultan hunyt el Bukarestben, 1981-ben.

¹ A Magyar Dolgozók Országos Szövetsége a Kommunisták Romániai Pártjának fedőszerve volt, melyet az Országos Magyar Párt ellenében hoztak létre.

² Románul: Uniunea Populară Maghiară.

³ A bukaresti székhelyű Nicolae Iorga Történettudományi Intézet, amely az 1960-as évektől a magyar történészképzés egyik fontos színterévé is vált, valószínűleg Bányai kinevezésétől nem függetlenül.

Bár életútja és tevékenysége fontos eleme a romániai magyarság 20. századi történetének, jórészt fehér foltnak számít a történetírásban, és azok az intézményi keretek is nagyrészt feldolgozatlanok, amelyekben tevékenységét kifejtette.⁴ Nem készült még átfogó munka például a kolozsvári népbíróságról, ahogy a romániai nemzetiségi oktatás és a Nicolae Iorga Történeti Intézet tevékenysége is jórészt ismeretlennek számít. Kizárólag a Magyar Népi Szövetségben kifejtett tevékenysége tekinthető feldolgozott-nak.⁵

Jelen tanulmányban Bányai László életének egy korai állomását járom körül: az impériumváltás időszakát. Jobbára az 1918–1921 közötti időszakot szokás az erdélyi impériumváltás korszakának tekinteni. Tanulmányomban azonban ezt a felső időkorlátot kiterjesztem, ugyanis meglátásom szerint az impériumváltás következményének tekinthető Bányai érettségijének sikertelensége, illetve a két világháború közötti politikai nézetvilágának alakulása is, valamint az, hogy párttörténészként később hogyan ítélte meg azt. Munkám első felében Bányai személyes élményeit vizsgálom, azt, hogy a családja hogyan élte meg az impériumváltás folyamatát. Itt érdemes behatóbban foglalkozni az apjával, Baumgarten Jánossal, aki magyar, majd román köztisztviselőként egy korántsem szokványos pályát futott be. Bár alapvetően magyar identitású volt, karrierjét az impériumváltás nem törte ketté, sőt előrelépett. Ahhoz, hogy Baumgarten János

⁴ Korábban Főcze János foglalkozott Bányai személyével az ellene 1933-ban lefolytatott antikommunista per kapcsán: FŐCZE János: Bányai László börtönben – egy kommunista „megtérésének” története. In: BÉCZI Tibor (szerk.): *Árnyak és árnyalatok. Tanulmányok a kommunizmus 20. századi történetéről*. Prima Forma Tudományos Egyesület, Budapest, 2017. 34–52. A MADOSZ-ban játszott szerepéről: FŐCZE János: *A Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) története (1934–1944)*. EKE, doktori disszertáció, 2019.

⁵ Az MNSZ tevékenységével behatóbban foglalkozó munkák: LIPCSEY Ildikó: *A Romániai Magyar Népi Szövetség az önfeladás útján. 1944–1953*. Possum Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 1998; TÖTTÖSSY Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története. 1944–1953*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005; NAGY Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története. 1944–1953*. Doktori disszertáció. Pécs, 2011; VINCZE Gábor: *A Magyar Népi Szövetség válsága*. In: VINCZE Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 263–288.

magatartását megérthessük, fontosnak tartom a család származását és azt a szocializációs közeget ismertetni, mely a család identitását több generáció óta meghatározta. A második rész értelmezéséhez fontosnak tartom felvázolni Bányai világnézetének 1925–1935 közötti alakulását, míg eljutott a szocializmus eszmeköréig. Ezt követően azt vizsgálom meg, hogy Bányai László történészként és tudománypolitikusként hogyan értelmezte különböző időszakokban az impériumváltás folyamatát. Források tekintetében az első fejezethez túlnyomórészt önéletírásait,⁶ cikkeit és egy vele készült interjút,⁷ míg a második fejezethez saját munkáit használtam fel.⁸

Impériumváltás Erdélyben

Baumgarten László 1907. november 17-én látta meg a napvilágot a Hunyad vármegyéhez tartozó Körösbányán. Apai ágon német, anyai ágon székely felmenőkkel rendelkezett, gyermekkorát nyelvi, etnikai kisebbségként élte meg egy döntően román többségű közegben.

Űkapja, Baumgarten Sebestyén (Sebastian) a 18. században költözött a Habsburg Birodalom „Lajtántúli” részéből a Hunyad

⁶ Ezek az 1907–1934 közötti időszakot ölelik fel, és két kötetben jelentek meg: BÁNYAI László: *Kitárul a Világ*. Kriterion, Bukarest, 1978; BÁNYAI László: *Válaszúton*. Kriterion, Bukarest, 1980. Önéletrajzának folytatását 1981-es halála akadályozta meg.

⁷ Molnár Gusztáv az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a második világháborút követő időszak több magyar és erdélyi román politikusával is interjút készített, míg azokat a Securitate egy rajtaütés során le nem foglalta. A tekercek egy része azonban szerencsésen visszakerült készítőjéhez, ezek hanganyaga Kolozsváron, a Jakabffy Elemér Alapítvány és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet archívumaiban áll a kutatók rendelkezésére. Az interjúkról jegyzéket készített Antal Róbert-István és Kovács Szabolcs.

⁸ Itt a következő könyveit emelném ki: BÁNYAI László: *A magyarság a Dunavölgyében*. Kolozsvár, 1938; BÁNYAI László: *Harminc év*. Kolozsvár, 1949. BÁNYAI László: *Közös sors – testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. Az elemzést segíti, hogy a három könyv egymástól eltérő időpontban és teljesen eltérő politikai körülmények között jelent meg.

vármegyéhez tartozó Nagyágra,⁹ amikor a császári kormányzat – a települések etnikai-vallási arculatát is átrajzolva – német bányászokat telepített az újonnan létrehozott aranybányákhoz.¹⁰ László nagyapja, az 1836-ban született Baumgarten János szakított a családi hagyományokkal, és Szászvárosban lett cipésmester.¹¹ Hat gyermeke közül a legidősebb, ifj. Baumgarten János, László apja, értelmiségi pályára lépett: jogot végzett, majd az 1890-es években Tordán kezdte meg pályafutását.¹² 1898-ban ügyvédi irodát nyitott Brádon, melyet dr. Adam Hărăgușsal és dr. Ioan Poppal közösen tartott fenn. Utóbbit Erdély Romániához csatolását követően a nagyszebeni táblabíróság elnökévé nevezték ki.¹³ Ez a kapcsolatrendszer mentette meg az impériumváltást követően is Baumgarten Jánost az állásvesztéstől.

A Baumgarten család asszimilációja négy emberöltő alatt ment végbe. László visszaemlékezése szerint nagyapja még a magyar és német nyelvet azonos szinten beszélte. Az ifjabbik Baumgarten János azonban már csak keveset beszélt németül; László pedig már egyáltalán nem.¹⁴ A magyar asszimilációban szerepet játszott, hogy a legfontosabb állami hivatalokat magyar nemzetiségű személyek töltötték be és ezeknek a hivataloknak a betöltéséhez elengedhetetlenül fontos volt a magyar nyelv tökéletes ismerete, emellett ugyancsak szerepet játszott a magyar nyelvű iskoláztatás, illetve a házasságkötés is.

László édesanyja, apjának második felesége, Ferencz Erzsébet közszékely eredetű családból származott Csíkszentkirályról, családját egy 1866-os kimutatásban „szántóvető” foglalkozásúnak jelölték meg.¹⁵ Apja cipész volt, Kolozsváron telepedett le és nősült meg.

⁹ BANYAI László: *Kitárul a világ. Önéletrajzi jegyzetek*. Kriterion, Bukarest, 1978. 24.

¹⁰ GERGELY Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986. 98.

¹¹ BANYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 25.

¹² Uo. 26.

¹³ Uo. 35.

¹⁴ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. *Ötös_piros2*, 36:00.

¹⁵ BANYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 28.

Az ifjú Baumgarten László korai szocializációját két elem határozta meg: szüleinek katolikus világszemlélete és az a Hunyad vármegyei szórványvidék, ahol életének első tizennégy évét töltötte. Míg az előbbi előrevetítette, hogy a katolikus intézményrendszerben találja meg a boldogulását, utóbbi nyomán természetes volt számára a románsággal való együttélés. A körösbányai járás települései közül mindössze a járasszékhelynek, Körösbányának volt jelentősebb – az 1890-es népszámlálás szerint 42%-nyi – magyar lakossága.¹⁶ Az 1900-as és 1910-es népszámlálások a lakosság jelentős növekedését mutatták ki, amiben szerepet játszott a vasút és egy fűrésztelep megnyitása. A betelepülések eredményeként a magyar lakosság került többségbe (58%). Az impériumváltás a magyar lakosság fokozatos elvándorlását okozta, 1930-ban már csak az összlakosság 23%-a volt magyar nemzetiségű,¹⁷ a Baumgarten család is ekkor, 1921-ben költözött el Körösbányáról.

Baumgarten László az elemi iskolát a körösbányai ferencrendiek-nél végezte el.¹⁸ 1917-ben a kolozsvári piarista iskolában járta ki az ötödik elemi osztályt. Innen, az 1918-as tanévtől kezdődően apja a kalocsai jezsuita gimnáziumba íratta.¹⁹ Itt érte Bányai²⁰ Lászlót a háború vége, és itt vészelte át a Tanácsköztársaság időszakát is. Emlékirataiban egy teljes fejezetet szentelt a „kommün” alatt tapasztalt élményeinek, amelyben a történeteket életútja meghatározó fejezeteként mutatta be.²¹ Leírása ezzel szemben

¹⁶ 1910-ben a járásnak 23 618 lakosa volt. Magyar anyanyelvűnek 913 fő vallotta magát (3,18%), akik közül 678-an éltek a járasszékhelyen. – VARGA E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850–2002*. IV. kötet. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.

¹⁷ Uo. 35.

¹⁸ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 45.

¹⁹ Uo. 62.

²⁰ Kérdéses, hogy Baumgarten László mikor vette fel az eredetileg írói névként (CSSZM BLH, E/1. Bányai László naplója, 1924. december 3-i bejegyzés) használt Bányai vezetéknevet. 1939-ben még Bányai-Baumgartenként írta a nevét, 1944-től azonban már csak Bányai László volt. A továbbiakban – az egyszerűsítés kedvéért – a Bányait használom.

²¹ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 63–79. Tekintve, hogy önéletírásának vonatkozó fejezete 1978-ban jelent meg, célszerű lehetett számára a Tanácsköztársasághoz kapcsolódó élményeinek túlhangsúlyozása, hiszen ezzel

egy kisfiú rácsodálkozását érzékelteti az addig nem tapasztalt kaotikus állapotokra: az őszirózsás forradalom Budapestjére, ahonnan „mintha kivesztek volna a rendőrök” és az 1919-es kalocsai lázadásra, amelyet Szamuely Tibor vert le páncélvonatával a helyszínre érkezve.

A kalocsai közállapotok nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Bányai László más erdélyi osztálytársaival együtt hazatért. Erdélybe tartva megtapasztalta a megszálló hadseregek által teremtett ingatag állapotokat. Kalocsáról indulva Szeged érintésével kíséreltek meg Aradra eljutni. Szegeden a megszálló francia parancsnokság igazoló irattal látta el őket, Makónál azonban a román katonák leszállították a francia iratokkal rendelkező utasokat. A csoport második próbálkozásra az akkor francia megszállás alatt álló Temesvárra utazott, ahonnan már zökkenőmentesen hazajutottak.²² Az út emléke időnként visszaköszönt írásaiban. 1930-ban egy katolikus kongresszuson vett részt Algériában, melyről a *Vasárnap*²³ havilapban közölt cikket. A szaharai rossz infrastruktúra, a gyenge minőségű aszfaltutak a Kalocsáról való hazautazásának emlékét idézték fel benne:

Szabadka határában volt egyszer egy hasonló történetben részem, 1919 nyomott atmoszférájú nyarán. A Tiszánál még javában folytak a harcok és Erdélybe csak kerülővel lehetett jutni. Gyalog tettük meg az utat a magyar és a szerb álló front között, és aztán a legközelebbi faluból szekér röpített Szabadka felé. Egy ideig kikövezett országúton zörgött velünk, nagyokat patogva. Megváltás volt, mikor kerekektől felvált homokútba csuszszantunk. Tovább csak lépésben tudtunk haladni, de fiatal lévén, nem voltam képes megérteni a kocsis káromkodását. Az idő, a gyorsaság fogalmával még hadilábon álltam, s a közvetlen kényelem többet ért nekem minden távolinál.²⁴

is érzékeltethette, hogy mennyire fiatalon – alig tizenkét évesen – kapcsolatba került a szocialista világgéppel.

²² Uo. 73.

²³ Római katolikus havilap, amely 1920–1940 között jelent meg Aradon. Főszerkesztője Wild Endre volt, főmunkatársa Rass Károly, aki Bányai tanára volt Gyulafehérváron, és egyben az Országos Magyar Párt Fehér megyei tagozatát vezette. A lapot a második bécsi döntést követően 1940 decemberében betiltották a román hatóságok, többé nem indult újra.

²⁴ B. BANYAI László: Úti reflexiók. A tengertől a Szaharáig. *Vasárnap*, 1930. augusztus 31. 1.

Mire hazaért a már román megszállás alatt álló Körösbányára, apját a megszálló hatóságok „kényszerlakhelyre” küldték, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy nem hagyhatta el saját otthonát.²⁵ Bányai visszaemlékezése szerint Baumgarten János nem értett egyet az erdélyi magyar politikai elit passzív ellenállásra vagy „kivárássra” vonatkozó törekvéseivel. Realista alapon úgy vélte, a magyarság kizárólag a Kormányzótanáccsal²⁶ való tárgyalások révén találhatja meg a helyét az új politikai helyzetben. Visszaemlékezése szerint legfontosabb feladatként a gyulafehérvári határozat anyanyelvi oktatást és közigazgatást, valamint az ország kormányzásában a magyarság arányos részvételének kiharcolását határozta meg.²⁷

Baumgarten János stratégiája nem volt szokványos, de nem is számított egyedinek. Noha az impériumváltás folyamata alatt az erdélyi magyar politikai elit jobbára a passzív kivárási taktikáját követte, már 1919-ben megjelent az együttműködés mint lehetséges alternatíva. 1919 szeptemberében egy szűk magyar politikai kör alapított egy napilapot *Új Világ* címmel, amely előbb Nagyszebenben, később Kolozsváron jelent meg. E politikai csoport a romániai politikai életbe való bekapcsolódást sürgette. Politikai szervezetet azonban csak a választások után Bukarestben, a parlamenti munka kezdetekor hoztak létre Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt néven. A szervezet azonban csak pár hónapig létezett.²⁸ Bár nem tudunk róla, hogy Baumgarten János kapcsolatban állt volna ezzel a formációval, az a tény, hogy már 1920-ban állást kapott a szakmájában, egyértelművé teszi, hogy nem tanúsított külö-

²⁵ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 73–74.

²⁶ Románul Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Erdélyi Kormányzótanács. Tizenöt fős politikai testület Erdélyben, melyet 1918. december 2-án állítottak fel, és 1920. április 4-ig működött. Ez idő alatt a román csapatok által megszállt erdélyi és partiumi területek kormányzásának feladatát látta el. Elnöke a Nemzeti Párt (Partidul Național) vezetője, Iuliu Maniu volt, székhelye előbb Nagyszeben, majd 1919 januárjától Kolozsvár volt.

²⁷ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 76–77.

²⁸ SZABÓ Csongor: Választások és parlamenti elit a két világháború közötti Székelyföldön. *Székelyföld*, 2018. július. Forrás: <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MzY1MA==> (Letöltve: 2020. 05. 27.)

nősebb lojalitást a magyar állam iránt, és már Erdély sorsának végleges rendezése előtt letette a hűségesküt.

Baumgarten János számára a háborút követő „átalakulás” – a korban egyáltalán nem szokványos módon – nem karrierjének hanyatlását vagy egyenesen végét hozta, hanem ellenkezőleg, pályájának felívelését. Annak ellenére, hogy a brádi ügyvédi iroda megszűnt,²⁹ és azt a rendezetlen közjogi helyzetben újra sem indíthatta. Ugyanakkor kihasználhatta, hogy a háború előtt közvetlen kapcsolatot tartott fenn a helyi román elittel, elsajátította a román nyelvet, mely előnyt jelentett az új államkeretekhez való alkalmazkodásban. Egry Gábor kimutatása szerint az Osztrák–Magyar Monarchiában szocializálódott román köztisztviselők és az erdélyi román elit azonnal megtalálta helyét az új rendszerben,³⁰ annál is inkább, mert az 1919–1920 áprilisa közötti időszakban a román csapatok megszállása alá került erdélyi területek viszonylagos autonómiát élveztek. Ideiglenesen érvényben maradt a Monarchia jogrendszere, a „kormányzati” szerepkört pedig az erdélyi román politikai elitből felállított Erdélyi Kormányzótanács (Consiliul Dirigent al Transilvaniei) látta el, melynek elnöke Iuliu Maniu volt.³¹

Az impériumváltás első éveiben sok magyar nemzetiségű tisztviselő hagyta el Erdély területét. Számosan megtagadták a román állam iránti hűségesküt, és nagy számban érkeztek új tisztviselők a Regátból. Az alkalmas román személyzet hiánya és/vagy az egyes tisztviselők lokális társadalmi beágyazottsága azonban több esetben segítette a korábbi magyar tisztviselői réteget, hogy megmaradhasson pozíciójában.³² Személyes kapcso-

²⁹ Bányai László: *Kitárul a Világ*. I. m. 26.

³⁰ Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 132.

³¹ Marcela SÁLÁGEAN: *Introducere în Istoria contemporană a României*. [Bevezetés Románia modern kori történetébe] Editura Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2013. 23. A Kormányzótanács tizenöt tagja közül tizenhárman a Román Nemzeti Pártot, ketten (Ion Flueraș és Iosif Jumanca) a Szociáldemokrata Pártot képviselték. Octavian Gogát leszámítva 1918 előtt mindannyian a magyar országgyűlés képviselői is voltak

³² Egry Gábor: I. m. 132. Egry Krassó-Szörény, Kolozs, Szolnok-Doboka és Kis-Küküllő megyékből közöl konkrét adatokat.

latai mellett ez is segíthette Baumgarten Jánost 1920 utáni gyors pozicionálódásában.

Érdeemes kitérni arra is, hogy a későbbiekben hogyan ítélték meg erdélyi magyar körökben Baumgarten János „lojalitását” a román állam iránt. Bányai visszaemlékezése szerint megesett, hogy apját egyszerűen árulónak titulálták.³³ Ugyanakkor az erdélyi püspök, Majláth Gusztáv Károly a család Gyulafehérvárra költözését követően azonnal szoros kapcsolatot épített ki Baumgarten Jánossal és családjával. Amikor Baumgarten Jánost kinevezték a gyulafehérvári táblabíróságra, Majláth püspök meghívta a teljes családot a püspöki palotába, vasárnapi ebédre. Bányai szerint „Apám, ide való kinevezésével a csekély számú fehérvári világi katolikusok élére került”.³⁴ Ez az állítása valószínűleg megfelel a valóságnak, ugyanis az 1920-as évek elején nem számított általános jelenségnek, hogy magyar személyt ilyen magas pozícióba nevezzenek ki. 1918 után Gyulafehérváron főként az alacsonyabb beosztásban lévő alkalmazottak tették le a hűségesküt, valószínűsíthetően őket lokális hálózatuk is jobban a városhoz kötötte. Ablonczy Balázs szerint például a gyulafehérvári városházi alkalmazottaknak nagyjából fele tette le a hűségesküt, közöttük többségben voltak a szolgák, díjnokok, napidíjasok. A magyar városi tisztviselők többsége azonban Magyarországra optált.³⁵ Ez a folyamat is növelhette Baumgarten János presztízsét a helyi magyar közösségben. Ugyanakkor az 1910-es népszámlálás idején 12 000 lakosú városban alig 2500 fő vallotta magát római katolikusnak, 1930-ra ez a szám már 1500 főre csökkent.³⁶ A Baumgarten család és a püspök a későbbiekben is szoros kapcsolatot ápolt. Bányai a püspök támogatásával utazott Magyarországra, ahol a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanulhatott, majd a püspök is hozzájárult ahhoz, hogy az Erdélyi Katolikus Státus ösztöndíjával párizsi

³³ BÁNYAI László: A Pásztortűztől a Korunkig. *Korunk Évkönyv*, Kolozsvár, 1976. 46. Azt sajnálatos módon nem részletezi, hogy ez a kritika milyen politikai platformról érkezett apja ellen.

³⁴ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 99.

³⁵ ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története. 1918–1921*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. 64.

³⁶ VARGA E. Árpád: I. m. 2.

tanulmányokat folytathasson. Ironikus módon itt ismerkedett meg a szocializmus eszmerendszerével, mely rövidesen a katolicizmussal való szakításához vezetett.

Baumgarten János pozíciója soha nem került veszélybe, mert 1923. május 21-én, életének ötvenegyedik évében váratlanul elhunyt szívrohamban.³⁷ Sajátos epilógus, hogy a Brătianu-kormány egy rendelete értelmében nem vették figyelembe, hogy az Erdélyi Kormányzótanács az elhunyt táblabírói kinevezésekor tizenöt évet beszámított előzetes, monarchiabeli ügyvédi tevékenységéből. A család így nem lett jogosult az elhunyt nyugdíjára.³⁸ Ez egyben érzékelteti, hogy az erdélyi területek Romániába történő integrációját követően a központosító bukaresti kormányzat több esetben a lokális viszonyokat jobban ismerő Kormányzótanács intézkedéseit is felülírta.

Míg apja alkalmazása függőben volt, a család képtelen volt a gyermekek taníttatását finanszírozni. Így a fiatal Lászlót szülei inasnak adták egy helyi műasztaloshoz, ahonnan hamar elbocsátották. A család helyzetének rendezését követően folytathatta tanulmányait 1919 őszén, és megkezdhette a 3. osztályt a gyulafehérvári római katolikus gimnáziumban.³⁹

Itt célszerű röviden kitérni az 1918 utáni erdélyi közoktatás helyzetére. A nemzeti kisebbségek oktatásának szabadságára elsőként az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlésen elfogadott határozat tett ígéretet. Később, 1919. december 9-én Románia Párizsban aláírta a kisebbségvédelmi szerződést, melynek betartatása a későbbiekben – elvileg – a Népszövetségre hárult. Ebben elvileg elismerte és elfogadta a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való jogát. A szerződés megfogalmazta, hogy a nemzetiségeknek joguk van saját költségükön vallási, szociális és oktatási intézményeket felállítani és működtetni. Emellett lehetőséget biztosított arra is, hogy a jelentős nemzeti kisebbséggel

³⁷ Bányai László: *Kitárul a világ*. I. m. 104.

³⁸ Csíki Székely Múzeum Bányai László Hagyaték (a továbbiakban CSSZM BLH), I. Versek, önéletírás, szindarabok. 1. Naplók (I. doboz). 1924. január 14-i bejegyzés.

³⁹ Bányai László: *Kitárul a világ*. I. m. 79. A gyulafehérvári római katolikus gimnázium Erdély egyik legrégebb tanintézménye volt. 1579-ben Báthory István erdélyi fejedelem alapította.

rendelkező településeken a nem román anyanyelvű diákok saját nyelvükön tanulhassanak.⁴⁰

A Kormányzótanács már 1918 decemberében megkezdte a magyar iskolák államosítását. Bevezették a román nyelv kötelező oktatását, de az 1919/1920-as tanévtől a magyar tanerő jelentős részét is menesztették. Egy részüket a hűségeskü megtagadása, más részüket a román nyelvismeret hiánya miatt.⁴¹ Ezzel lehet összefüggésben, hogy 1920 elején a gyulafehérvári gimnázium működési engedélyét – ahová Bányai László is járt ekkor – ideiglenesen megvonták. Emiatt szülei édesanyja testvérének, Mayer Matildnak a gondjára bízták, és átírárták a csikszeredai római katolikus gimnáziumba.⁴² A következő iskolaév elején költöztek Gyulafehérvárra, ami egyben biztosította a Baumgarten gyerekek számára az anyanyelvi oktatás lehetőségét is a helyi római katolikus felekezeti iskolában. A két világháború közötti időszakban, mivel a román etnopolitikai rezsimben a kisebbségi nyelven tanító állami intézményrendszert leépítették, megnövekedett az Erdélyben jobbra magyar nemzeti egyháznak számító római katolikus egyház által fenntartott felekezeti iskoláknak a szerepe. Ezeknek a működését a Vatikánnal 1929-ben megkötött konkordátum terelte hivatalos mederbe.⁴³ Az egyházi iskolák a továbbiakban mint magániskolák működhettek tovább.

A gyulafehérvári végzősök 1925-ben Déván érettségiztek, mivel az új oktatási törvény értelmében a magániskolák (kisebbségi iskolák) tanulóinak az állami iskolákban kellett letenniük a vizsgáikat.⁴⁴ A bakkalaureátus (románul *bacalaureat*) a felsőoktatásba való bebocsátást jelentette a román oktatási rendszerben. Mivel az érettségit Constantin Angelescu tanügyminiszter

⁴⁰ GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között*. EME, Kolozsvár, 2013. 20.

⁴¹ Uo.

⁴² Bányai a következőképpen emlékezett vissza első csikszeredai útjára: „Akkor még nem sejthettem, hogy ebben a se falu, se város helységben egy évtized múlva mi fog rám várni, s hogy ez az egész további életemre kihat [...]” BÁNYAI László: *Kitáruul a világ*. I. m. 89.

⁴³ Lásd Irina LIVEZEANU: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca–London, 1995.

⁴⁴ GIDÓ Attila: I. m. 29–30.

1925-ös tanügyi reformját követően kizárólag az államnyelven, azaz románul lehetett letenni, gyakran magyarul nem beszélő vizsgáztatók előtt, ez rontotta a nemzeti-anyanyelvi kisebbségekhez tartozó diákok esélyeit, egyben elősegítette a romániai egyetemi oktatás nacionalizálását. Az új rendszer szerinti bakkalaureátust első ízben 1925-ben kellett a végzős évfolyamoknak, azaz Bányai korosztályának letennie.

Bányai az írásbeli vizsgákon átment, de a román szövegin a vizsgabizottság megbuktatta. Állítása szerint a teljes iskolából mindössze három diákot engedtek át. Októberben, Nagyszebenben tartották a pótérettségit, azonban ekkor már az írásbelin sem ment át.⁴⁵ Naplójában és emlékiratában is írja, hogy az 1920-as évek első felében különösen kevés magyar diákot engedtek át az érettségire, és még kevesebbet vettek fel egyetemre. Bányai elismerte, hogy ekkor még nem bírta kellőképpen a román nyelvet, az egyes tantárgyakban alkalmazott szakkifejezéseket pedig egyáltalán nem ismerte, de román vidékről származó és románul folyékonyan beszélő osztálytársait is elvágták, hiába voltak a gimnáziumban eminens tanulók.⁴⁶ A Bíró Sándor által közölt statisztikák alapján az 1925-ben érettségiző magyar diákoknak átlagosan 75%-át buktatták meg. Bíró ezt a felekezeti statisztikákból vezette le. 1925-ben az érettségire összesen 258 római katolikus vallású nemzetiségi tanuló jelentkezett. Közülük mindössze 28% teljesítette sikerrel a bakkalaureátust. Hasonló volt az arány a reformátusoknál és az unitáriusoknál is (22,7%, illetve 25,3%).⁴⁷

A sikertelen érettségit követően az irodalmi aspirációkkal rendelkező Bányai (korábban is írt verseket, melyeket többek között a *Pásztortűz* és a *Cimbora* hozott le) megpróbált az *Ellenzék* irodalmi rovatában publikálni. 1925-ben legalább öt levelet írt

⁴⁵ CSSZM BLH, E/1. Bányai László naplója, 1925. október 4-i bejegyzés.

⁴⁶ Például a Fogaras megyei Töröcsvárról származó Nagy Jenőt. Neki is csak második nekifutásra sikerült az érettségije. Később papi szemináriumra iratkozott, majd felszentelését követően előbb a gyulafehérvári püspökség titkára, ezt követően nagyszebeni apátplébános lett.

⁴⁷ BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 2002. 384.

Áprily Lajosnak,⁴⁸ melyekben töredelmesen bevallotta, hogy a publikálásra nehéz anyagi helyzete is motiválta: „Amellett, hogy az *Ellenzék* irodalmi melléklete szerény helyzetünkben, szűk hatásaink között úgyszólván a legnagyobb irodalmi fórumot is képviselné, bocsásson meg, de az is vezet ebben, hogy tiszteletdíjukra nagyon is rá vagyok szorulva. Lévén árva fiú s vagyontalan teljesen.”⁴⁹ Bár Áprily először visszautasította verseinek közlését,⁵⁰ később mégis közölte az egyiket.⁵¹ A sikertelen érettségi okozta traumából még fel nem ocsúdó Baumgarten László terveiről is beszámolt. Felvetette, hogy ideiglenesen Budapestre költözik és „kinn magyar, francia s tán történelmi szakra megyek, még a némettel is meg szeretnék barátkozni”.⁵² Utolsó levelében már pesti diákként írta: „Künn vagyok, mint magyar–francia szakos bölcsész a pesti egyetemen. Rendes hallgató vagyok, de azért december elején előállok a magyar érettségire.”⁵³

Az anyanyelvű oktatás ellehetetlenítése miatt volt kénytelen Bányai több más osztálytársával együtt Budapesten folytatni tanulmányait, amiben Majláth püspök támogatta őket. A szülőföldtől való elválás nehézsége fogalmazódott meg egy versében, melyet 1925. július 5-én publikált az *Új Nemzedék*.⁵⁴

Már siklanak a gondolat-hajók: / a ködbe rejtett szent jövőbe vágnak /
Míg homlokomra ifjú nap ragyog / víg hadja száll a képzelt sirálynak. /
A part, ahonnan pezsgő nóta kél, / ajkamra vágyó én tizennyolc évem /
Ó nem esengek én a holnapért / de ég az orcám, hogy határhoz értem. [...] S kit itt hagyok ne ejtsen

⁴⁸ A válaszevelek nem maradtak fenn.

⁴⁹ Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban PIM), Áprily Lajos-hagyaték, V4566/25. Áprily Lajos és Baumgarten László levelezése, 2. levél, 1925. szeptember 17.

⁵⁰ Uo. 1. levél, 1925. július 27.

⁵¹ Uo. 3. levél, 1925. október 6.

⁵² Uo. 2. levél, 1925. szeptember 17.

⁵³ Uo. 4. levél, keltezés nélkül. Bár magyar–francia szakos hallgató volt, már pesti egyetemi éve alatt bejárta történészkurzusokra. A német nyelvvel azonban élete végéig sem ismerkedett meg.

⁵⁴ P. Olasz Péter által szerkesztett vallásos lap, mely 1925-ben jelent meg Szatmárnémetiben. Mindössze öt kiadást ért meg június és szeptember között. DÁVID Gyula (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon*. V. kötet. Kriterion–Erdélyi Múzeum Egyesület, Bukarest–Kolozsvár. 2010. 34.

könnyet az / Nem bút hozok a kis családi házra / Most homlokom verejtéket fakaszt / de rákerül a győzelem virága.⁵⁵

Az ifjú Bányai – kényszerű külföldre távozása miatt is – érdekeny volt a közösségi felelősségvállalás⁵⁶ eszméje iránt, melynek budapesti tartózkodása alatt többször is hangot adott. Naplójában például a következőket írta: „Márpedig én mindenképpen itt akarok elhelyezkedni, ahol a magyar tömegeknek oly nagy szüksége van képzett értelmiségiekre.”⁵⁷ Ez a meggyőződése később, magyarországi tanulmányai alatt is megmaradt: „Egyik kollégám azt kérdezte tőlem, hol akarok letelepedni. Azt feleltem, hogy Erdélyben. »Hát neked ott van a hazád? Nem akarsz magyar maradni?« – kérdezte. »Hát csak az a magyar, aki a pesti húsos-fazék körül sündörög? Hát a székelyek se jó magyarok már?« – válaszoltam. Nem tudott mit felelni rá...”⁵⁸

Bárdi Nándor értelmezése szerint a népszolgálat fogalma a két világháború közötti időszakban az erdélyi magyar kulturális és politikai elit azon elképzeléséhez kapcsolódik, mely az a kisebbségi közösség építését, közügyek intézését elsősorban a kisebbségi állampolgárok „lelkének nemesítésében” látta megoldhatónak. Bárdi ennek a tendenciának a kialakulását azzal a ténnyel magyarázza, hogy az erdélyi magyarság 1920 után kiszakadt a magyar nemzetépítésből, és az etnikulturális alapon szerveződő csoportot egy lényegében önfenntartó közösséggé formálta.⁵⁹ E jelenség „kifelé” a transzilvanizmus, míg a közösség felé a népszolgálat eszmeiségében nyilvánult meg. A népszolgá-

⁵⁵ BANYAI László: Tizennyolc évem. *Új Nemzedék*, 1925. július 5.

⁵⁶ A népszolgálat fogalmára és erdélyi megnyilvánulásaira lásd BÁRDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LÓRINCZ D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozásai a magyar kisebbségek történetében*. MTA TTK–Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2014.

⁵⁷ CSSZM BLH, Napló, 1924. április 20-i bejegyzés.

⁵⁸ BANYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 159. 1926. május 19-i naplóbejegyzés.

⁵⁹ BÁRDI Nándor: A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: BÁRDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LÓRINCZ D. József (szerk.): I. m. 11. „A kisebbségi helyzetben eltűnt az erdélyi magyarság háta mögül a magyar állam. S helyette jött a román nemzet államépítő intézményesítése a maga új apparátusával: a jegyző, a csendőr, az ortodox egyház, az állami tanító, az adóhivatalnok, amely-lyel szemben a vidék magyar kisebbsége teljesen védtelen volt.”

lat értékrendszeréből táplálkozott az 1930-as évek erdélyi falukutató mozgalma is,⁶⁰ mellyel Bányai is kapcsolatba került, sőt az 1937-es vásárhelyi találkozó is alapvetően a népszolgálatosság eszmekörére épült.⁶¹ Volt egy keresztényszociális eszmekör,⁶² és egy szocialista „elágazás” is.⁶³ Jelen kontextusban a népszolgálat eszmeköre az erdélyi nép, a falu melletti elkötelezettséget, küldetéstudatot jelenti. Bányai a későbbiekben kapcsolatba került az *Erdélyi Fiatalok* lapjával, és az ahhoz kapcsolódó értelmiségi csoportosulással. Csikszeredai tanárként részt vett a falukutató mozgalomban, és cikkeiben a falvak megtartó erejét bizonygatta.⁶⁴ Bányai küldetéstudata a baloldali eszmékkal való találkozását követően alakult át, de ott már nem a falu, hanem a proletár lett célpont.

Bányai 1925 decemberében Budapesten sikeresen letette a magyarországi érettségét, majd 1926. július 16-án, Gyulafehérváron a romániai érettségi követelményeit is teljesítette. Ez biztosította számára, hogy egyetemi tanulmányai végeztével hazatérhessen, és Romániában találjon állást. 1927 nyarán kapott hírt Gyulafehérvárról: „a romániai magyar iskolafenntartó egyházak ösztöndíjas tanárjelölteket fognak küldeni Franciaországba, mivel egyetlen francia szakos tanárunk sincs. Márpedig az állami iskolák programja szerint a német helyett át kellett térni a francia nyelv tanítására.”⁶⁵ Baumgarten az egyetemen már két éve tanult franciául, így ő volt az egyik jelölt az Erdélyi Római Katolikus Státus által biztosított ösztöndíjra. 1927 nyarán kitűnő eredménnyel teljesítette az egyetemi alapvizsgát,⁶⁶ majd mielőtt az ösztöndíj sorsa eldőlt volna, püspöki támogatással kiutazott Grenoble-ba egy nyári kurzusra.

⁶⁰ Uo. 18.

⁶¹ Uo. 27.

⁶² Bárdi szerint ennek két legjelentősebb képviselője Márton Áron, a későbbi erdélyi püspök és György Lajos újságíró voltak. Közülük Bányai György Lajossal éveken keresztül kapcsolatban állt.

⁶³ Ennek elemeit Balogh Edgár példáján mutatja be, de meglátásom szerint akár a fiatal Bányaira is alkalmazható.

⁶⁴ Lásd B. BÁNYAI László: Csík népe, múltja és jelene. *Erdélyi Fiatalok*, 1930. december. 34–36.

⁶⁵ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 167.

⁶⁶ Uo. 179.

Franciaországi tanulmányairól 1930-ban tért haza, és egy, az 1920-as évek erdélyi magyar társadalmához képest konszolidálódott közösség mindennapi életébe kapcsolódott be. Bányai generációjának tagjai már Nagy-Romániában szocializálódtak. Az impériumváltást követően a többségből kisebbségbe került magyar értelmiség útkeresése és „kiútkeresése” a kisebbségi lét-helyzetből jellemezte gondolkodásukat. Bányai László ennek során a katolikus neveltetésétől a munkásmozgalmi aktivizmushoz jutott el.

Politikai gondolkodása az 1925–1935 közötti évtizedben sajátos ívet írt le. Katolikus neveltetése és az egyháznak is köszönhető előrejutása a keresztényszocialista⁶⁷ értékrendhez való csatlakozását predesztinálta volna. Ennek az eszmerendszernek a két világháború közötti korszakban is voltak képviselői, kiemelendően Márton Áron, 1939-től erdélyi püspök és György Lajos, a *Pásztortűz* főszerkesztője. Bányai mindkettejüket ismerte, György Lajossal levelező viszonyban is állt. Bányai azonban franciaországi tanulmányait követően egy, az Országos Magyar Párt hivatalos irányvonalával szembemenő csoportosuláshoz csatlakozott, az *Erdélyi Fialalokhoz*, nézetvilágában megjelentek a transzilván elemek is. Radikalizálódására nagy hatással voltak franciaországi élményei, ahol kapcsolatba került a Francia Kommunista Párttal, illetve kommunista értelmiségiekkel. Egy ízben együtt kávézott Ilja Ehrenburg szovjet íróval, aki mély hatást tett az ifjú Bányaira. Ugyanakkor, bár nézetvilága egyre inkább balra fordult, nem vált azonnal kommunistává, és eleinte kifejezetten ellenségesen viszonyult a szovjet rendszerhez. Végül az erdélyi római katolicizmus egyik fellegvárában, Csíkszeredában köteleződött el végleg a szocializmus mellett, 1934-től pedig felvették a Kommunisták Romániai Pártjába (KRP).⁶⁸

⁶⁷ A keresztényszocializmus eszmerendszere átvette a kortárs szocializmus több elemét, így élesen szemben állt az individualizmust hirdető liberalizmussal. Elutasította a magántulajdont, mint „emberi önzést”, azonban elvetette az osztályharcot is, és célkitűzése a „társadalmi béke” megteremtése volt. A keresztényszocializmus magyarországi történetére vonatkozóan lásd GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus története Magyarországon*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1977.

⁶⁸ Ő maga „végleges balrafordulásának” dátumaként 1932-t határozta meg.

Meglátásom szerint úgy Bányai, mint generációjának eszmei fejlődése szorosan kapcsolódik az impériumváltás utáni új helyzethez, a kisebbségbe került erdélyi magyar értelmiségi elit útkereséséhez, melynek célja a magyarság helyének megtalálása volt az új politikai realitások között. Nem véletlen, hogy két világháború között megjelent cikkeinek központi eleme a romániai magyar társadalom politikai és vallási intézményeinek a kritikája.

Bányai 1929-ben írt először a nemzetiségi kérdéstről, ám a cikket Kuncz Aladár, az *Ellenzék* szerkesztője nem közölte.⁶⁹ Kuncz ajánlására azonban megismerkedett Gyomai Imrével,⁷⁰ aki a *Korunk* párizsi tudósítója volt. Bányai visszaemlékezése szerint egyben francia baloldali lapok számára is írt.⁷¹ Bányai Gyomai révén számos francia és külföldi kommunista értelmiséggel került kapcsolatba Párizsban. Gyomai javaslatára tekintette meg 1929 végén a *La rouille* (A rozsdá) című szovjet színdarabot,⁷² amelyről a magyar sajtó is beszámolt, és a *Pásztortűz*ben Bányai is elemezte.⁷³ Bányai tudta, értette, hogy ez a szovjet nyilvánosságnak szánt, az 1920-as évek szovjet viszonyait kritizáló, az 1917-es forradalmi eszméket számonkérő darab volt. Ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy a következtetése, megoldása hamis: „A cári rozsdá? Nem. Az emberiség örök rozsdája, a paragrafusba nem szorítható gonosz, ezerfejű természet kezd ki a jó kommunizmuson. A tekintetbe nem vett emberi anyag, az ösztön, az élet borítja fel az egész számtani műveletet. Be is sorozzák az ellenforradalmárok közé, mivel csak ezen a címen lehet valakivel végezni a mai Oroszországban, s egy-kettőre lecsiszolják a rozsdát. Hogy újra ki fog rajta ütni, hogy a természettel csak alkudni lehet, de legyőzni őt alig? Az most nem számít.” Az írás azt tükrözi, hogy Bányai ekkor még elveti a „szovjet víziót”, kora Oroszországot „fantaszta, életveszélyes gépezet”-nek nevezi.

⁶⁹ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 13.

⁷⁰ Gyomai Imre (1894–1962) író és újságíró. Gyomaendrődön született Weinberger Imre néven.

⁷¹ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 47.

⁷² A darabot Vlagyimir Kirsov és Andrej Uszpenszkij 1926-ban írta *Terekin* címmel. Párizsban 1929. november 22-én mutatták be a Théâtre de l'Avenueben.

⁷³ BÁNYAI László: Moszkva Párizsban. *Pásztortűz*, 1930. január. 525.

Másrészt viszont a kritika zárásában ő is azt húzza alá, hogy a Szovjetunió letért a forradalmi útról: „nemrég még a Fedorok képviselték az ellenforradalmat, s a Térékinek a tiszta kommunizmust, az már nem aktuális. Azóta a szovjet áttért az amerikanizálódás, a vörös ruhát öltött kapitalizmus jövedelmezőbb útjára. Neki most pontos munkásokra, hibátlan kerekekre van szüksége a hatalmas rozoga gépezethez. A többi, ha élni akar, poltron legyen, denúciáns. A talajt vesztett makacs Térékinek csak zavarják a játékot. Pusztulást hoznak és rájuk is az vár.”⁷⁴

A Szovjetunióról írt kritikus megjegyzések azt érzékeltetik, hogy bár Bányai nézetvilága párizsi tartózkodása alatt fokozatosan balra tolódott, jó véleménnyel volt a marxista teoretikusokról,⁷⁵ ez nem eredményezte automatikusan szimpátiáját a bolsevizmussal és a szovjet rendszerrel. Ugyanerről tanúskodik egy másik cikke a *Le Cri de Peuples* (Népek kiáltása) elnevezésű, az SFIO-hoz⁷⁶ kötődő, 1929-ben megszűnt lapról. A lap tartalma – főleg a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja – felkelte az ifjú Bányai érdeklődését.⁷⁷ Az újságról 1928-ban cikket is írt az *Erdélyi Tudósítónak*, amelyben elsősorban azt emelte ki pozitívként, hogy megértően írtak a kisebbségi magyar közösségek ügyeiről és élesen bírálták a román kisebbségpolitikát.⁷⁸ Ugyanakkor felrótta, hogy a Szovjetuniót a lap nem bírálja: „A legnagyobb imperializmus tabu alatt áll. Igen, igen: az orosz szovjetköztársaság vagy ha akarjuk a III. Internacionálé.”⁷⁹

⁷⁴ Uo. 526.

⁷⁵ Párizsban olvasta először Marx, Engels és Plehanov műveit, majd személyes találkozásukat követően Ehrenburg regényeit. CSSZM BLH, I. Személyes iratok, kéziratok. C. Franciaországi tanulmányok jegyzetei. 1927–1930.

⁷⁶ Section française de l'Internationale ouvrière, magyarul: a Munkások Internacionáléjának Francia Szekciója. 1905-ben alapított szocialista párt Franciaországban. A Harmadik Internacionálét követően a párt két részre szakadt: a Komintern fennhatóságát elismerő csoportból létrejött a Francia Kommunista Párt, míg az ezt elutasító csoport megtartotta eredeti nevét, majd később a Szocialista Párt (Partie Socialiste) nevet vette fel. Ez utóbbi csoportosulás vált a franciaországi szociáldemokrácia politikai megtestesítőjévé.

⁷⁷ CSSZM BLH, E/1. Bányai László napló, 1928. november 21-i naplőbejegyzés.

⁷⁸ BÁNYAI László: Egy új szövetséges. *Erdélyi Tudósító*, 1928. október 14. 1.

⁷⁹ Uo.

Emellett azt is kiemelte, hogy a lap szerinte kettős mércét alkalmaz, rendre negatívan állítja be a kisebbségi szervezetek és a jobboldali kormányok közötti megállapodásokat: „Mintha a kisebbségek szélsőbalának a kapcsolatáért tapogatózna.”⁸⁰ Úgy látta tehát, a lap nem őszintén áll ki a kisebbségek jogai mellett: „ez a lap nem a mi érdekeinket szolgálja! Ennek csak egy fontos, hogy ezt a sok gyúanyagot a kirobbanásig szítsa, ennek mi csak eszköz vagyunk, egy az ezer közül, abban, amiben a mi életünk vagy halálunk egy fikarcnyit sem számít nekik, eszköz a világégésre.”⁸¹

E források alapján valószínűsíthető, hogy fokozatos megismerkedése és megbarátkozása a szocializmus eszméjével, nem jelentette automatikusan a Szovjetunió elfogadását. Erre utalhat, hogy egy 1928. április 15-i naplóbejegyzésében a következő sorokat vetette fel:

Moszkvában egyetemi propaganda intézetet alapítottak az Oroszország nyugati részeivel határos államok kisebbségi kérdéseinek tanulmányozására. Nem kérünk belőle! De vajjon elég erősek leszünk-e a harcra, két fronton küzdeni, amikor a kormány oly végzetesen ostoba szenvedéllyel egyre folytatja a legnélkülözhetetlenebb emberi értékek letéteményesének, az Egyháznak iskoláit, intézményeit, az állam egyetlen ki nem kezdhető mentesvárait?⁸²

Az erdélyi kisebbségi léthelyzetben az egyházi iskolák, intézmények a kisebbségi kultúra és identitás megőrzésének legfontosabb letéteményesei voltak. Ez is magyarázhatja, hogy bár Bányai 1932–1933-ban végképp elköteleződött a munkásmozgalom mellett, sőt 1934-ben az illegális KRP tagja lett, a *Korunkban* írt későbbi cikkeiben is lényegében „megengedően” írt az egyház államban és társadalomban betöltött szerepéről: „kétségtelen, hogy a katolikus egyház a történelem során szerzett hatalmi szerepével az uralkodó intézmények egyik legerősebb kapcsa volt. De útja a társadalmi javak teljességét élvező rétegek kiszolgálása

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² CSSZM BLH, I. Személyes iratok, naplók stb. 1928. április 15-i naplóbejegyzés.

mellett helyel-közzel a tömegekhez is vezetett, Róma meg a birodalom mellett, minden nemzethez.”⁸³

Egyre több kritikát fogalmazott meg az erdélyi római katolikus egyházi intézményhálózattal szemben. A Franciaországban tapasztalt vallási élet fényében Erdély és Magyarország egyházainak gyakorlata „klerikális maradiság”-nak tűnt számára. Ahogyan emlékiratában fogalmazott: „Még mindig gyakorló katolikus voltam. Ez kihatott további szellemi alakulásomra is. Rájöttem, hogy nemcsak olyan katolicizmus létezik, amilyen a félféudális államokban dívik.”⁸⁴ A különbségeket az egyházak eltérő vagyoni, társadalmi helyzetére, állammal való viszonyára vezette vissza: „A francia egyház mérhetetlen nagybirtokait elsöpörte az 1789-es polgári forradalom. Az egyházat hívei tartották fenn, ami fogékonyabbá tette a tömegek törekvései iránt.”⁸⁵ Bírálataát az *Erdélyi Tudósító*ban is megfogalmazta beszédes alcímű (*A szeparációs Franciaország oktatja a romániai elárvult és magára hagyott katholicizmust*) cikkében.⁸⁶ Bányai a romániai (elsősorban az erdélyi) római katolikus egyházat illető kritikáját a francia és erdélyi egyház eltérő anyagi viszonyaira építette fel. Míg a francia állam teljességgel államosította az egyházi javakat, addig az erdélyi püspökség kezében továbbra is viszonylag jelentős anyagiak összpontosultak, ami mentalitásbeli különbséggel járt, és amely azt eredményezte, hogy a francia egyház sokkal elevenebb és egyenlőbb kapcsolatot ápol a hívőkkel.

A legélesebb kritikát az Erdélyi Püspökség és a bankszindikátusok szoros összefonódása váltotta ki belőle. Az 1929-ben kitört gazdasági világválság – elmondása szerint – csak anynyiból érintette, hogy „Párizsban drágább lett az élet”, családja azonban nagyon megsínylette. Öccse, Sándor, aki ekkor végezte Kolozsváron az orvosi egyetemet, állandóan nélkülözött, édesanyjuk pedig szinte szünet nélkül dolgozott, hogy a gyermekei és saját megélhetését biztosítsa. Bányait ez a papság és a katolikus tulajdonú bankok ellen hangolta: „Ekkor hallottam arról is, hogy

⁸³ BÁNYAI-BAUMGARTEN László: A katolicizmus útja. *Korunk*, 1938/2. 350.

⁸⁴ BÁNYAI László: *Kitárul a világ*. I. m. 76.

⁸⁵ Uo. 190.

⁸⁶ BAUMGARTEN László: Új idők szele. *Erdélyi Tudósító*, 1928. november 11. 1–2.

az úgynevezett magyar, sőt katolikus bankok, például a gyulafehérvári székhelyű Transsylvania, kényszervégrehajtás okán negyvenszázalékos uzorakamatot hajtanak be falusi ügyfeleiktől. Számos pap szószékről hirdette e bankoknak a kisebbségi magyarság hasznára folyó jótékony tevékenységét.”⁸⁷ A gyulafehérvári püspökség és a „katolikus” bankrendszer vezetése egy kézben összpontosult: Gyárfás Elemér volt egyszerre az Erdélyi Katolikus Státus világi elnöke és az Erdélyi Bankszindikátus elnöke. Állítása szerint hosszú levelet írt Párizsból Majláth püspöknek, melyben Gyárfás személyét sem kímélte, tudomása szerint azonban a püspök ezt a levelet neki is megmutatta.⁸⁸ Bányai véleménye szerint ez vezetett ahhoz, hogy 1930 után nem támogatták anyagiakkal a tervezett doktori tanulmányait, sőt ahhoz is, hogy Csíkszeredába helyezték tanárnak az általa kért Marosvásárhely vagy Kolozsvár helyett.

A személyében is sértett Bányai ezt követően egyre nyíltabban adott hangot lázadó meggyőződésének, még ha a katolikus intézményrendszerrel nem is szakított azonnal: „Azonkívül, horribile dictu, fölkértek, hogy előadást tartsak szept. 6-án a kat. nagygyűlésen. Az egyetemistákat kell szóba hoznom, de szabadon hagytak a tárgyválasztásban. Ezt a címet sugallták az egyetemi ifjúság és vallásos élete. Ehelyett azonban a következőt választottam: az egyetemi ifjúság és új világképe.”⁸⁹ A beszédet részletekben közölte az *Erdélyi Fiatalok*. Ez előrevetítette Bányai életének új szakaszát, amikor közirói tevékenységét a fennálló struktúrák támadására építette fel, és ami végül a munkásmozgalom oldalára állította: „A mai ifjúság nem csoda, ha minden erejével kiutat keres a mából, s nem visszautat a régibe, amit történelmi távlatból ítél, s amihez érzelmi elemek már nem is köthetők. Bizalmatlanságot s talán óvakodó elzárkózást talál útjában, s legjobban az fog sajogni neki, ha hirtelen lendülete,

⁸⁷ Bányai László: *Válaszúton*. I. m. 52.

⁸⁸ Ez a levél – ha fennmaradt is – jelenleg ismeretlen helyen található.

⁸⁹ CSSZM BLH, III. Levelezés. A/3. Bányai László levele Kuncz Aladárhoz 1930 nyarán.

forrongó ereje miatt szándékai tisztaságát, józanságát, esetleg eszméinek létjogát vonnák kétségbe.”⁹⁰

A katolikus intézményhálózattól való fokozatos eltávolodása nyomán 1930-tól, lényegében indulásától kezdve kapcsolatba került az *Erdélyi Fiatalok* című lappal, amelynek Csíkszeredába költözését követően vált tényleges munkatársává.⁹¹ Alapító tagjai László Dezső főszerkesztő, Jancsó Béla, Debreczeni László és Bíró Sándor voltak. Horváth Sz. Ferenc e csoport három fontos elemét azonosítja: protestáns gyökerek (a négyből két alapítónak református teológiai végzettsége is volt), az Országos Magyar Párttal való határozott szembenállás (bár „ellenpártot” nem kívántak alapítani, sőt a függetlenség érdekében anyagi áldozatokat is hoztak), illetve az ifjúság, mindenekelőtt az egyetemi diákság megnyerésének szándéka.⁹² A református identitás azonban nem volt kizárólagos körükben, különben Bányai sem válhatott volna „teljes jogú” munkatárssá. Visszaemlékezése szerint a lapot gyanakodva fogadták a túlnyomórészt római katolikus és a vallásos hagyományokat őrző Csík megyében,⁹³ és a fiatalok körében szimpatizánsokat szerző orgánumot a katolikusok továbbra is bizalmatlanul fogadták.⁹⁴

Az *Erdélyi Fiatalok* tevékenységét a népiség, népszolgálat eszmeköre határozta meg. A lap, önmeghatározása szerint, arra törekedett, hogy „a közeljövőben a magyar kisebbség szellemi vezetését” átvegye, és utat keressen az „együttlakó népek új

⁹⁰ Katolikus nagygyűlés Gyulafehérváron. *Erdélyi Fiatalok*, 1930. szeptember 8. 15.

⁹¹ Már budapesti tanulmányai alatt megismerkedett Jancsó Elemérrel, aki vel később Párizsban is rendszeresen tartotta a kapcsolatot. (Jancsó 1930-ban kezdte meg itteni tanulmányait, Bányai hazautazása előtt néhány hónappal.) Valószínűleg ő volt az összekötő kapocs Bányai és Jancsó Béla (Elemér testvére, az *Erdélyi Fiatalok* egyik alapítója) között. Bányai és Jancsó 1930–1932 között rendszeresen leveleztek, ám ezek a levelek – jelenlegi ismereteim szerint – nem maradtak fenn eredetiben.

⁹² HORVÁTH Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 83.

⁹³ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 90.

⁹⁴ CSEKE Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Kriterion, Bukarest, 1995. 11.

nemzedékéhez”.⁹⁵ A lap tehát a transzilvanizmus – Bányai publicisztikájában is képviselt – eszmekörét is magáévá tette. Bányai gondolkodásában a transzilvanizmust legtisztább formában egy 1930-ban franciául megjelent cikke képviselte. Ebben röviden ismertette Erdély történetét és népi kultúráját, kiemelve, hogy Erdély a Magyar Királyságon belül is egy részlegesen különálló entitás volt, melyet az idők során három etnikum népesített be: a magyar, a román és a szász, és hitet tett amellett, hogy Erdély bármely országhoz is tartozzon, az ott élő népek boldogulása csakis e három népcsoport szoros együttműködésével tud megvalósulni.⁹⁶

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmában azonban egy ideológiai törvonal hamarosan, 1932-ben szakadáshoz vezetett.⁹⁷ Horváth Sz. Ferenc ennek okát a fiatal értelmiségi nemzedék eltérő irányú útkereséséből vezette le: „Arra vágytak, hogy egy ideológia tanításában megoldást találjanak a kisebbségi lét problémáira, és ugyanakkor világosan elhatárolódjanak más világnézetektől.”⁹⁸ Ennek a csoportnak a baloldalán fellépő fiatalok (Bányai László mellett például Demeter János és Méliusz József) az *Erdélyi Fiataloktól* való eltávolodásukat követően rövidesen a munkásmozgalom irányába orientálódtak, és együtt vettek részt a Magyar Dolgozók Országos Szövetségének (MADOSZ)⁹⁹ megalapításában.

Bányai unokatestvére, Mayer László közvetítésével került kapcsolatba az erdélyi kommunista mozgalommal. Mayer

⁹⁵ *Erdélyi Fiatalok*, 1930/1. 1–2.

⁹⁶ László BAUMGARTEN: *La Transylvanie, Suisse Orientale*. [Erdély, Kelet Svájc] *Le Monde Nouveau*, 1930. január. 756–761.

⁹⁷ E szakadásnak a kiváltó okairól: FÖCZE János: *A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének 1934-es megalakítása és megalakítói*. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Közéltések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press Kiadó–Korunk, Kolozsvár, 2018. 119–120.

⁹⁸ HORVÁTH Sz. Ferenc: I. m. 90.

⁹⁹ A MADOSZ 1934-ben jött létre, deklarált célja volt egy, az Országos Magyar Párttal szembeni alternatív erővé válás. A szervezet létrejöttét ugyanakkor az illegális kommunista párttitkárság és Főris István későbbi KRP főtitkár felügyelte, így egyben a párt fedőszerve is volt. A MADOSZ első elnöke Szepesi Sándor volt, őt váltotta Kurkó Gyárfás. Az első pártfőtitkár Mayer László volt, őt 1935-től Bányai László követte.

Csíksomlyón született 1908-ban, a helyi római katolikus gimnázium elvégzését követően jogi karra iratkozott. Mivel családja kapcsán nincs arra vonatkozó információ, hogy baloldaliak lettek volna, valószínűleg Kolozsváron, jogi tanulmányai alatt kerülhetett kapcsolatba a szocializmus eszmekörével. Mayer vitte magával Bányait egy marxista szemináriumra Kolozsváron, melyet Tihanyi Erzsébet tartott.¹⁰⁰ Szintén Mayer közvetítésével került közelebbi kapcsolatba Berkovics Bernáttal, a csíkszeredai kommunista sejt vezetőjével.¹⁰¹ Bányai miközben a katolikus gimnáziumban tanított, titokban Berkovics megbízásait is teljesítette, így például ő szerkesztette annak a röpcédulának a szövegét, amelyet a csíkszeredai kommunista sejt szétszórt a csíksomlyói búcsúra összegyűlt hívek között.¹⁰² Ezzel párhuzamosan, Szóke Pál álnéven kezdett cikkeket írni a szintén *Erdélyi Fiatalokból* kivált, Demeter János szerkesztésével megjelenő *Falvak Népe*-ben. Bár ez a folyóirat is magáénak vallotta a vidék felemelésének ügyét, a népszolgálat eszményét, mindezt már a marxista ideológiából vezette le. Ugyanakkor ezek az elvek náluk a Szovjetunió iránti majdnem rajongó érdeklődéssel társultak.¹⁰³ Végül Bányai 1933-ban „bukott le”, Brassóban letartóztatta a Siguranța, és börtönjében illegális kommunista röplapokat találtak. Bár a marosvásárhelyi táblabíróság első fokon felmentette, Bányait „kommunistagyanúsként” bélyegezték meg. A csíksze-

¹⁰⁰ Tihanyi már a húszas évektől a kommunista párt tagja volt. Lausanne-ban doktorált francia nyelvből, azt megelőzően pedig a Szovjetunióban és Párizsban élt. A harmincas évek elején költözött Erdélybe. 1933-ban Budapestre ment, ahonnan kommunista szervezkedés miatt kitoloncolták. Ezt követően a KRP-ban tevékenykedett. Lásd PASSUTH László: *Rézkor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 333–347.

¹⁰¹ Berkovicsot Bányai „tartományi főtikárnak” titulálta, de kérdéses, hogy az adott kontextusban ez a megnevezés mit takart. Mivel a párt teljes illegáltságban működött, ezért a csiki sejt lélekszámáról, tagjairól sem rendelkezünk információkkal. Úgyszintén Berkovics személyét is csak Bányai leírásából ismerjük meg. BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 119. Az kétségtelen, hogy már az 1919/1920-as tanévben osztálytársak voltak Csíkszeredában, de nem valószínű, hogy közvetlen kapcsolatban álltak egymással, ugyanis Bányai még a nevére is helytelenül emlékezett. Állítása szerint Berkovics a második világháború alatt munkaszolgálatosként halt meg a keleti fronton.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ FÖCZE János: Bányai László börtönben... I. m. 34-52.

redai gimnáziumból kirúgták, ezért visszaköltözött Kolozsvárra, ahol magánórák tartásából próbálta eltartani magát. Ezzel párhuzamosan végleg elköteleződött a KRP mellett, amely 1934-ben hivatalosan is felvette tagjai közé.

Bányai László politikai gondolkodása és az impériumváltás

Ebben az alfejezetben azt vizsgálom, hogyan ítélte meg az impériumváltást az időskorára történésze „avanzsált” Bányai. Az 1918–1919-ben és az impériumváltás idején szerzett tapasztalatok Bányai teljes generációjának gondolkodására rányomták a bélyegüket. Bárdi Nándor a romániai eliteket vizsgáló elemzésében a „kisebbségi ember”, a „kisebbségi etika” és „kisebbségi társadalom” konstrukcióját tulajdonítja annak a romániai magyar második generációnak, amely már 1918 után, román többségi környezetben szocializálódott. Szemléletüket a „nemzetnevelés” kulcsszerepe, gazdasági téren pedig a szövetkezeti mozgalom fontosságának a felismerése jellemezte. Ennek a generációnak a jobb oldalán a *Hitel* köre helyezkedett el.¹⁰⁴ Világnézeti bal oldalán két csoport körvonalazódott. Egyrészt a *Korunk* folyóirattal szorosabb-lazább kapcsolatban állók, akik szellemi vezérüknek Gaál Gábort, Románia egyik legképzettebb marxista filozófusát tekintették. Másrészt a szociáldemokraták.¹⁰⁵ Az er-

¹⁰⁴ 1936–1944 között megjelent folyóirat, mely az *Erdélyi Fiatalokkal* szemben határozta meg magát. Alapítói és tényleges szerkesztői Venczel József és Makkai László voltak. Felelős szerkesztője és kiadója Albrecht Dezső, aki 1940 után az Erdélyi Párt alelnöke, és egyben behívott országgyűlési képviselő volt. Albrecht támogatta a zsidótörvényeket, az általa képviselt irányvonal a lap több munkatársát is elidegenítette.

¹⁰⁵ BÁRDI NÁNDOR: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. In: BÁRDI NÁNDOR: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 2013. 492. Az 1930-as években az első csoportba sorolhatók a kommunista mozgalom vonzáskörébe kerülő fiatal magyar értelmiségiek, mint Bányai, Balogh Edgár, Méliusz József vagy Korvin Sándor. A második csoportba tartoznak az olyan szociáldemokrata vezetők, mint Lakatos István, Bruder Ferenc és Jordáky Lajos, bár Jordáky politikai értékvilága már ekkor több ponton közeledett a kommunistáké felé.

déli magyarság politikai (gazdasági) és kulturális vezetői tehát inkább a fiatalabb, már 1918 után szocializálódott generációból kerültek ki. Bányai politikai gondolkodása is e generációs sajátosságnak megfelelően jutott el a katolicizmus irányából a transzilvanizmuson át az 1930-as évek közepére a szocializmusig, sőt a sztálinizmusig.

A fiatal Bányaira egy meglehetősen eklektikus világnézet volt jellemző: bár keresztény-konzervatív szerzőket olvasott, de az ez irányú nézetvilág csak a vallásról és magánéletről alkotott képét formálta. Politikai és közéleti kérdésekben nagyobb hatással volt rá a kortárs transzilvanizmus.¹⁰⁶ 1924 októberében a gyulaféhvári gimnáziumban irodalmi önképzőkört alakítottak, melyet Vörösmarty Mihályról neveztek el, és elnökké Bányai Lászlót választották. Ő elnöki nyitóbeszédében (melyet önéletírásában később „fellengzősnek” nevezett) a következő kijelentést tette: „a megváltozott körülmények között elemi kötelességünk a saját javunkért megismerni a román nép irodalmát. A kölcsönös megbecsülés öljön ki belőlünk minden gyűlöletet... Sem érzéstelen tespedést, sem felfuvalkodottságot nem akarunk. A nemzeti érzés és megértés lesz mindig a népek, sőt az egész emberiség kovásza.”¹⁰⁷

Fontos kiemelni, hogy Bányainak nem volt történelmi végzettsége. Bár már budapesti diákként bejárta Jancsó Benedek¹⁰⁸ órai-

¹⁰⁶ A Trianon utáni transzilvanizmus „programját” a Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád által közösen kiadott *Kiáltó Szó* című röpirat fektette le. A transzilvanizmus ideológiájának lényege a regionális tudat, az erdélyiség hangsúlyozása. Bár ez az irányzat főként irodalmi síkon vált jelentőssé, politikai téren a transzilvanisták helytelennek ítélték meg az erdélyi magyar politikai elit által sürgetett „passzív kivárást” taktikáját, és a romániai államéletben való aktív részvételt sürgették. Kós Károly 1921-ben egy rövid életű pártkezdeményt is alapított Erdélyi Néppárt néven. POMOGÁTS Béla: Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom. In: POMOGÁTS Béla: *Párbeszéd anyanyelven. Tanulmányok és cikkek a magyar irodalomról és az anyanyelvi mozgalomról*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága–Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1998. 88–106.

¹⁰⁷ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 118. A beszéd kulcsfontosságú eleme a „nemzeti érzésre” való hivatkozás. Később, a marxista tanokkal való megismerkedését követően Bányai politikai gondolatvilágában a nemzeti egy más, negatív kicsengésű értelmet kap.

¹⁰⁸ Jancsó Benedek (1854–1930). A háromszéki Gelencén született 1854-ben. Az egyetemet Kolozsvárott és Bécsben végezte el, majd Kolozsváron szerzett dok-

ra, és baráti kapcsolatot ápolt Bitay Árpáddal,¹⁰⁹ szakmai „átképezését” jórészt autodidakta módon valósította meg. Hagyatékában komoly anyaggyűjtés maradt fenn,¹¹⁰ ezeknek azonban csak egy kis részét dolgozta fel publikáció formájában. Bányai fő érdeklődési köre a román–magyar együttélés évszázadait ölelte fel. Az általa is megélt múltat illetően érdeklődése főként az 1930-as évek, és azon belül is elsősorban a munkásmozgalom és a MADOSZ története felé irányult, amikor már nemcsak elszenvedője, hanem alakítója is volt az eseményeknek. Az ebben a témakörben keletkezett munkái ma is megkerülhetetlen forrásbázisnak számítanak a történészek számára. Ezzel szemben az impériumváltást is érintő írásaiban az események hivatalos, marxista szempontok alapján megírt értelmezését nyújtja.

Először 1938-ban foglalkozott Bányai az impériumváltással a *Magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanulsága* című munkájában.¹¹¹ A könyvnek fontos propagandaértéke is volt, a második világháború előestéjén Bányai a kelet-közép-európai népek együttműködésének fontosságát igyekezett hangsúlyozni a német expanziós törekvésekkel szemben. Bányai írásaiban is ez a sajátos szocialista szemléletmód jelentkezett az impériumváltás értékelésében. Egyrészt elismerte az erdélyi románság jogát az anyaországgal való egyesülésre, sőt ezt egy történeti fejlődése természetyszerű betetőzésének tekintette, másrészt azonban elítélte az 1920 utáni nemzetiségi elnyomást, és kihangsúlyozta, hogy a „magyar burzsoáziát a román váltotta fel”.

tori fokozatot történelemből. 1887-től Budapesten élt és tanított, 1895-től töltött be kormányzati szerepkört is.

¹⁰⁹ Bitay Árpád (1896–1937). Előbb Kolozsváron, majd 1929-től Gyulafehérváron tanított irodalmat és irodalomtörténetet. Kiváló kapcsolatban állt Nicolae Iorga történészprofesszorral, és rendszeresen részt vett a Válenii de Muntében szervezett szabadegyetemen. Erre legalább egy ízben Bányait is meginvitálta, ő azonban grenoble-i kiutazása miatt nem tudott részt venni. Emellett azonban Bányai töredelmesen bevallotta, hogy: „Történelmi érdeklődésem azonban egyelőre csak egy lírai hangulatú novellában nyilvánult meg Balassi Bálintnak a gyulafehérvári fejedelmi udvarban töltött napjairól.” BÁNYAI László: *A Pásztortűztől a Korunkig*. I. m. 45.

¹¹⁰ CSSZM BLH, XIV. – XVI. doboz, Anyaggyűjtések.

¹¹¹ BÁNYAI László: *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanulsága*. Kolozsvár, 1938.

Az idős Bányai – már a bukaresti C. I. Parhon Egyetem történelem tanszékének óraadó tanáráként – 1973-ban könyvet írt a román–magyar együttélés évszázadairól *Közös sors – testvéri hagyományok* címmel.¹¹² Ebben önálló fejezetben foglalkozott a „Nagy Egyesüléssel”,¹¹³ egy másik fejezetben dolgozta fel az 1920-as évek romániai belpolitikáját. Itt, amellet, hogy túlhangsúlyozta a kommunista mozgalom szerepét, részletesen kitért a politikai transzilvanizmusra és a politikai aktivitást sürgető szereplők (Zágoni István, Kós Károly) tevékenységére. Elemzését értelemszerűen a marxista, osztályharcos retorika dominálta. 1938-as munkájával ellentétben itt már több ponton is átveszi a román nemzeti történetírás megállapításait: többek közt helyenként kifejezetten hangsúlyozza a román lakosság három-négyezer éves folytonosságát a mai Románia területén,¹¹⁴ kijelenti, hogy a dákok „élet-halál harca” a római hódítókkal már a román hazafiság kezdődő jeleit mutatja,¹¹⁵ hangsúlyozza egyrészt az erdélyi magyarság alávétettségét a román lakossággal szemben, másrészt „reakciós” voltukat is.¹¹⁶ Kiemeli, hogy a nemzetiség fogalma „reakciós csökevény,” hiszen Romániában megvalósult a teljes egyenjogúság,¹¹⁷ az együtt élő nemzetiségek összetartozása a szocializmus alatt „acélosabb,” mint valaha.¹¹⁸ Az impérium-

¹¹² BÁNYAI László: *Közös sors-testvéri hagyományok*. I. m. Érdekes adalék, hogy a könyvet előbb jelentette meg román nyelven 1971-ben: Ladislau BANYAI: *Pe fașagul tradițiilor frățești*. București, 1971.

¹¹³ A román történetírás a mai napig a „Marele Unire”, azaz a „Nagy Egyesülés” kifejezést használja Erdély Romániához történő csatolására. Ennek központi elemeként az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlést határozzák meg, mely a mai napig Románia első számú nemzeti ünnepe.

¹¹⁴ BÁNYAI László: *Közös sors-testvéri hagyományok*. I. m 24.

¹¹⁵ Uo. 30.

¹¹⁶ Itt lényegében kritikátlanul átvette Ștefan Pascu, a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem tanárának főbb megállapításait: Ștefan PASCU: *Voievodatul Transilvaniei*. [Az Erdélyi Vajdaság] Editura Dacia, București, 1989. Pascu művét a mai napig alapmunkának tekintik a Román Akadémia által meghatározott kánonban.

¹¹⁷ Bányai felelősségét ennek propagálásában növeli, hogy ezt az álláspontját a „megvalósult egyenjogúságról” rendszeresen propagálta a külföld irányába is. Így például az 1955-ös római történészkongresszuson. – CSSZM BLH, B. Előadások, 20. Bányai felszólalásának szövege, Róma, 1955.

¹¹⁸ BÁNYAI László: *Közös sors-testvéri hagyományok*. I. m. 15.

váltás megközelítését is ezek a történelempolitikai szempontok keretezték a hivatalos vonalhoz rendszerint hűségesen igazodó Bányai munkájában.

Elemzése kiindulópontjaként Bányai a Habsburg Birodalmat a „népek börtöneként” írta le: „A Habsburg Birodalmat elejétől fogva a nemzeti elnyomás különböző fokú rendszere, az uralkodó, a mellözött és az elnyomott népek közötti éles különbségtétel jellemezte. E birodalom, késleltetve az itt élő legtöbb nép társadalmi fejlődését, állampolitikai rangra emelte egymás ellen való kijátszásukat.”¹¹⁹ 1938-as munkájával szemben azonban itt már jóval nagyobb szerepet tulajdonított az osztálykülönbségeknek, mint a nemzetiségi problémáknak.¹²⁰ Szerinte a háború okozta szenvedés hozzájárult ahhoz, hogy a munkás- és paraszttömegek szervezeten léphessenek fel érdekeik érvényesítéséért, ugyanakkor „a háborús kudarc réme elmélyítette a kiváltságot élvező nemzetek uralkodó osztályai és a háttérbe szorított, vagy elnyomott nemzetek burzsoáziája közti ellentmondásokat is”.¹²¹ Harmadik tényezőként említi a külföldi imperialista erők aknamunkáját, amelyek, „rettegvén” egy forradalmi hullámtól, az új, polgári nemzetállamok létrehozására törekvő mozgalmakat igyekeztek megerősíteni. Bányai elemzésében ez a három tényező vezetett a cári Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia széteséséhez. Az ószirózsás forradalmat „demokratikus forradalomként” interpretálta, de kihangsúlyozta, hogy a románság is demokratikus alapokon szerveződött meg. Ugyanakkor felnagyította a román munkástanácsok szerepét.¹²² Megállapítása

¹¹⁹ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 193.

¹²⁰ Ennek oka az „elvtelen magyar egység” dogmájának átvételében keresendő. Ezt először Luka László RKP-főtitkárhelyettes részletezte egy 1947-ben megjelent cikkében, és legfőbb megállapítása, hogy a nemzet részei kizárólag az „egészséges származású”, munkás- és szegényparaszt-elemek, akiknek értelemszerűen a román munkássággal kell együttműködniük, mintsem a magyar „földesurakkal, iparmágnásokkal”.

¹²¹ BÁNYAI László: *Közös sors-testvéri hagyományok*. I. m. 193.

¹²² Bár kétségtelenül léteztek ilyenek, főként az erdélyi bányászközpontokban: a Zsil-völgyében, Resicabányán és Nagybányán. A Zsil-völgyében 1919-ben összetűzésre is sor került a megszálló román hadsereg, és a szociáldemokrata szakszervezetek által megszervezett bányászok között. Lásd RAFFAY Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987; SCHULLER Pál:

szerint az erdélyi román függetlenségi mozgalmat fokozatosan korrumpálták a „reakciós elemek”: „a munkások, parasztok és radikális értelmiségiek képviselői a helyi nemzeti tanácsok tevékenységének első időszakában hangadó szerepet visznek s biztosítják a tanácsok demokratikus szellemét. A reakciós elemeknek azonban sikerül számos helyen, s főleg a közigazgatási góccokban ellensúlyozni, sőt megbénítani a demokratikus elemek tevékenységét, felhasználva az összeomlott monarchia maradék hatalmi szerveit is.”¹²³ Cinikus megállapításként értékelhető, miszerint a tömegek „ledöntik a gyűlölt Habsburg-elyomásra emlékeztető szobrokat”,¹²⁴ mivel az a magyar kulturális örökség részét képező szobrok megsemmisítését jelentette Erdélyben. Az őszirózsás forradalom eseményeinek leírásánál adatgazdagon részletezi a magyar és román fél által egymás ellen elkövetett incidenseket, azt hangsúlyozva, hogy „a magyar és román reakció a nemzeti uszítás mellett egyformán ügyel arra, hogy az osztálykizsákmányolás rendszerén csorba ne essék”.¹²⁵

A gyulafehérvári nemzetgyűlés szükségességét a lenini elvekből vezette le. Eszerint „az azelőtt elnyomott nemzetek munkásságának soraiban azonban legtöbbször a tőkés uralom megdöntéséért való harcot a független, demokratikus polgári nemzeti állam keretében vélték eredményesen megvívni. A magyar kommunisták zöme is tisztában volt azzal, hogy a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén az elnyomott népek útja a szocialista forradalomhoz a polgári demokratikus forradalom és a nemzeti államalkotás beteljesítésén keresztül vezet.”¹²⁶ Úgy interpretálta a gyulafehérvári határozat pontjait, hogy azok egyrészt biztosították volna a Románia területén élő népek teljes egyenjogúságát a többségi románsággal, másrészt ezzel a „román nép évszázados küzdelme nemzeti szabadságáért, a Kárpátok mindkét oldalán

Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. Forrás: https://www.ombkenet.hu/bkl/banyaszat/2005/bklbanyaszat2005_3_06.pdf (Letöltve: 2020. 05. 22.); HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság – Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 230.

¹²³ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 199–200.

¹²⁴ Uo. 200.

¹²⁵ Uo. 201.

¹²⁶ Uo. 204.

folyó harca nemzeti állama megvalósulásáért és kiteljesüléséért elérte célját”.¹²⁷ A gyulafehérvári pontokat Bányai olvasatában azonban a későbbi „reakciós” román kormányok nem tartották be, így a nemzetiségek jogegyenlősége a gyakorlatban megvalósulatlan maradt (a szocializmus győzelméig). A gyulafehérvári pontoknak a megszavazása azonban „határozott kiállást jelentett Románia demokratikus átalakításának irányában, s útmutató volt a néptömegek harca számára”.¹²⁸

A továbbiakban bemutatta az 1919-es erdélyi forradalmi mozgalmakat, azt állítva, hogy a magyarországi Tanácsköztársasággal jelentős mértékben szimpatizált az itteni magyar és román munkásság.¹²⁹ Ezt követően tért rá az Erdélyi Kormányzótanács tevékenységének ismertetésére. Bányai az intézmény tevékenységéről alapvetően pozitív képet festett. A Iuliu Maniu vezette testület javára írta, hogy megvalósították az agrárreformot, részt vettek a választójogi törvény megalkotásában, és az Alexandru Vaida-Voevod által vezetett kormány megbízásából Henri Coandă román tábornok aláírta azt a kisebbségvédelmi szerződést, amelyet Ion I. C. Brătianu kormánya korábban megtagadott. Meglátása szerint „a hatalom átvétele után hónapokig a kormányzótanács és a helyi szervek a gyulafehérvári határozatok polgári demokratikus szellemében működtek”.¹³⁰ Az agrárreform kapcsán elismerte, hogy a földosztás főként a magyar nemesi családok nagybirtokainak rovására történt, ezt azonban jogos intézkedésnek tartotta, mondván, a megkárosítottak többsége „amúgy is a magyar állampolgárságért optált”.¹³¹ Érdemes ugyanakkor Bányai állításait kontrasztba állítani Venczel József harminc évvel azelőtti megállapításaival. Venczel statisztikai adatokkal is bizonyította, hogy a földreform nemcsak a nagybirtokosokat, hanem az egyházakat, a közbirtokosságokat és a magyar középbirtokosokat is károsította. Ahogy Venczel fogal-

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Uo. 206.

¹²⁹ Ez az állítása kétségbe vonható. Az 1919. januári Zsil-völgyi lázongáson kívül nem ismerünk más szocialista színezetű megmozdulást, és ez is több hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt történt.

¹³⁰ BÁNYAI László: *Válaszúton*. I. m. 219.

¹³¹ Uo. 222–223.

mazott: „A tények logikájának nincs szerepe az erdélyi román földreformban: itt csak az elvek és szenvedélyek logikája érvényesült.”¹³² A földreform célja pedig az erdélyi magyar kisebbség gazdasági elszegényedésének előidézése volt. Kiemelendő emellett, hogy a Kormányzótanács tevékenységének ismertetésénél egyetlen szóval sem említi Iuliu Maniut, az intézmény tényleges vezetőjét, helyette az összes pozitívumot három személy tevékenységének tudta be.¹³³

A gyulafehérvári határozatoknak a nemzetiségi jogokra vonatkozó passzusainak kudarcos megvalósítását a magyar vezető körök „passzív rezisztenciájával” magyarázta. Ezzel egyben az apja által 1919-ben követett álláspont helyessége mellett foglalt állást. A magyar vezető körök attitűdjét az impériumváltás éveiben a későbbiekben is kemény kritikával illette. Míg a Kormányzótanács – meglátása szerint – „viszonylagos demokrata magatartást” tanúsított, addig „az erdélyi magyar tőkés-földesúri körök, ahogy felocsudtak az összeomlás, hatalomváltozás és a forradalmi mozgalmak okozta ájultságukból, birtokaik, valamint bank- és ipari érdekeltségeik mentéséhez fogtak. Kedvező visszhangra talált ez a szándék a román kormánykörökben is.”¹³⁴ Ez visszatérő motívum Bányai munkáiban, amelyekben osztályharcos alapállásból érvelt amellett, hogy a román és magyar „kizsákmányoló osztályok” osztályérdekeik érvényesítésére időnként kifejezetten kooperáltak egymással.¹³⁵

¹³² VENCZEL József: Erdély és az erdélyi román földreform. *Hitel*, 1940–1941. 275.

¹³³ Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, akik mind a Román Nemzeti Párt tagjai voltak. Érdemes kiemelni, hogy hasonlóképp elhallgatta az erdélyi szociáldemokraták, kiemelten Ion Flueraș szerepét. Ennek oka valószínűleg, hogy Maniut és Fluerașt is 1947 után koncepciós perekben elítélték, és mindketten a börtönben haltak meg, és sem jogi, sem „erkölcsi” rehabilitációjuk nem történt meg 1990-ig.

¹³⁴ BÁNYAI László: *Közös sors-testvéri hagyományok*. I. m 218.

¹³⁵ Egy, a kolozsvári népbíróság előtt 1946-ban elmondott vádbeszédében például ennek tudta be, hogy 1919-ben a román hadsereg megszállta Budapestet: „1918-ban [sic!] a magyar grófok hívták segítségül a román hadsereget a munkáskormány ellen.” Ugyanis: „amikor az osztályérdekek vannak előtérben, akkor eltűnnek a nemzetiségi ellentétek”. Ennek a tendenciának mozgatórugója – a népbírósági vádiratok szerint –, hogy a nagybirtokos-feudális rendszerek a szociális és gazdasági problémákról, valamint a munkásréteg elnyomásáról való

Végezetül pozitív példaként mutatta be azon erdélyi magyar írókat és politikusokat, akik a trianoni békeszerződést követően elutasították a passzivitás politikáját, és a romániai belpolitikában való aktivizálódást tartották szükségesnek a magyarság jogegyenlőségének megvalósításához. Az Országos Magyar Pártot 1922-ben létrehozó „reakciós” és nagybirtokos körökkel szemben pozitív alternatívaként mutatta be a Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád által fémjelzett transzilván irányvonalat.¹³⁶ Kijelenthető, hogy itt Bányai némileg eltért a korszakban hivatalos kánontól, az államszocialista korszak történetírása ugyanis általában negatív képet festett a transzilván eszmekörőről.¹³⁷ Összességében Bányai szerint „A *Kiáltó Szó* felfogásában a politikai realizmus és a polgári humanizmus korabeli célkitűzései fonódtak össze.”¹³⁸

Összegzés

Bányai László és generációja pályájában az impériumváltásnak meghatározó szerepe volt. Fiatal kora miatt ebben az időszakban leginkább az események elszenvedője volt, mintsem alakítója, de apjának példája felnőttkorában is nyomot hagyhatott gondolkodásán. Így Bányai László világlátásában, aktuális eszmei irányultságától függetlenül, fontos elem volt a románsággal való

„figyelemelterelésként” a sovinizmust teszik meg a „nép ópiumának”. Az első csoportos per vádirata szerint kifejezetten ezzel volt magyarázható a Horthy-korszak Magyarországnak a revizionista politikája. Bányai László vádbeszéde a kolozsvári népbíróság első csoportos perében. *Világosság*, 1946. március 26. 7–8.

¹³⁶ Bányai László: *Válaszúton*. I. m. 227–228.

¹³⁷ Erre jó példa Sóni Pál irodalomtörténész 1969-ben megjelent összefoglalója a Trianon utáni romániai magyar irodalomról. Eszerint a transzilvanizmus „aranykódéval elhomályosította az emberek szemét, és az irodalmat a miszticizmus, a múltba való menekülés, és az irrealitás világa felé terelte.” Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Editura Didactică și Peagogenică, Bukarest, 1969. 14. Elismerete azonban a transzilvanista irodalom „népi szárnyának” érdekeit, idesorolva Kós Károlyt, Krenner Miklóst, Paál Árpádot, Asztalos Miklóst, ezzel szemben például a „nagybirtokos” Kemény János tevékenységét károsnak ítélte a magyar irodalomra. – Uo. 10–11.

¹³⁸ Bányai László: *Közös sors-testvéri hagyományok*. I. m. 229.

együttélés szükségességének felismerése. Fokozatos balratoló-dása addigi neokatolikus világszemléletéből, egyrészt az erdélyi magyarság intézményrendszerében jelen lévő establishment állandó támadására, másrészt a kisebbségi kérdés rendezésének igényére vezethető vissza. A korszakban a romániai kisebbségek körében viszonylag pozitív visszhangra találtak a lenini tézisek a „határok feloldásáról” és arról, hogy „a kisebbségi kérdés nem osztálykérdés”, így a nemzetiségi aktivisták csatlakozása a munkásmozgalomhoz számukra egy kilépési stratégiát is jelenthetett a kisebbségi léthelyzetből. Erre ékes példa Kazinczy János, a KRP temesvári pártszervezete egyik prominens aktivistájának 1944-es vallomása: „a mozgalomba nem csak osztályhelyzetem, hanem magyarságom hozott be. Lenin írásai a nemzetiségi kérdésekről győztek meg.”¹³⁹

Ugyanakkor Bányai számára sokkal fontosabb szocializációs jelleggel bírtak az 1930-as évek történései, mint maga az impériumváltás folyamata. Ezzel is magyarázható, hogy amikor később, történészként a korszakról írt, munkáit elsősorban ideológiai szempontok szerint építette fel, és az impériumváltást ez alapján szemlélte. Írásaiban nincsenek olyan elemek, amelyekről határozottan meg lehetne állapítani, hogy személyes élményei határozták volna meg azokat. Ezek az elemek kizárólag önéletírásában kerülnek elő – amely azonban értelemszerűen eleve szubjektív műfaj.

¹³⁹ Ráday Levéltár, Bányai László hagyatéka, C/188 II. Bányai László az illegális éveiben. A harmas titkárság válasza Kazinczy János önkritikájára. 2.